

По за межами можливого.

Коли підходимо з далека до високих гір, найжених голими, стрімкими скалами, увінчаних ледівцями мов гладкими скляними стінами, то мимовільно в нашій душі зринає жах і гомонить думка: „Там вийти! Стати на онтій ледяній іглі — ні, се неможливо!“

Коли Європейці почали на руїнах давньої Ніниви віднаходити глиняні цегли, вази та циліндри покриті клиновими написами і побачили, що се написи уложені незвісними їм характерами, по незвісній системі (чи то азбучне письмо, чи силябічне, чи ідеографічне?) і на незвісній, давно вимерлій мові, то по довгих даремних пробах порішили, що відчитанє сего письма — річ неможлива.

Коли простому чоловікови скажете, що сонце віддалене від землі 20 мільонів миль і що промінь сьвітла в одній секундї пробігає 40.000 миль, то він, коли схоче бути щирій з вами, витріщить на вас очі і запитає:

„А хіба ви були на сонці? Хіба ви їздили на сьвітлянім проміні? То неможливе, щоб ви могли се знати!“

Чи маємо пригадувати з історії ті моменти, де погляд на межі можливого і неможливого доводив людей до комічних або трагічних конфліктів? Грецькі філософи Елеати рядом субтельних розумовань доказували неможливість усякого руху. Французький історик і політик Тер доказував неможливість руху парової машини. Католицька церков часів гуманізму і реформації вязницею, тортурами і кострами боронила погляду на неможливість кулястої форми землі, істнованя антиподів і істнованя иньших сьвітів заселених розумними істотами. А проте досьвід показав і показує що день, що всі ті неможливости — фальшиві, фікційні, виплоди

чи то старої на віру повторюваної традиції, чи то суб'єктивного стану даного чоловіка, чи вкінці недотепности та недосконалости наших зміслів, доки їх не окрилює критичний розум опертий на детальнім вивченню і порівнанню фактів і явищ.

Ціла історія нашої цивілізації, материяльної і духової, се не що инше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсуванє, віддалюванє границь неможливого. Те, що було неможливе нашим предкам, від чого їх руки і їх думки відскакували як від скляної гори, се для нас показуєть ся зовсім можливим і навіть зглядно легким до виконання. В сьвітї передових борців нашого часу можна навпаки завважити деколи певне переціненє людських сил і здібностей, певну віру в те, що границь можливости загалом нема ніяких, що все безмежне поле незвісного, невислідженого, неясного і загадкового доси для нас, се не є ніяка скляна гора, ніяка неможливість, а тільки величезний невіжджений доси степ, який жеде тільки смілих душ і бистрих очей, щоб покрити ся новими битими шляхами і дати людській западливости нові, невимовно багаті здобутки. Сим можна пояснити собі той голосний гомін протестів, який підняв ся був перед кільканацятьма роками, коли славний берлінський учений Дюбуа Раймонд виступив зі своїми сімома тезами, з яких кожда починала ся категоричним *Ignorabimus*.

Та з другого боку бачимо явища зовсім протилежного характеру.

Пробуйте ви так званому „здоровому хлопському розумови“ витолкувати, що відьма не може літати на кочерзі, не може перекидати ся в собаку, не може доїти жаб і ящірок. Він може буде притакувати вам, може буде й сам сміяти ся з такої віри, але про те в душі буде твердо переконаний, що як би на Юря опівночи знайшов відьму на обійстю і вдарив її батою або уздечкою, то рано з того батога або з тої уздечки потече молоко.

Пробуйте ви доказувати йому, що з нічого не може бути нічого, що материя не може повстати з нематерії, а організм не може безпосередно повстати з неорганічного тіла, — він буде на вас дивити ся як на єретика і скаже вам з найбільшою певністю і не підозріваючи ані разу трудностей питання, що Бог сотворив сьвіт із нічого, а чоловіка з глини.

Для „простого хлопського розуму“ являєть ся зовсім можливим те, що гроші закопані в землі горять і підходять чим раз ближше на верх, що вода в ріках о півночі перед Йорданом на

хвилю переминає ся в вино, що о півночі перед Різдом воли розмовляють людською мовою, що гадина кусає жалом, грім бе стрілою, а веселка не воду з криниць або рік і часто разом з водою висмоктує риби та жаби, що упирь ходить по смерті і в ночі висмоктує живим людям кров із тіла, не лишаючи ніякої рани ані сліду і т. д. А преці для інтелігентного чоловіка все те — чисті, очевидні неможливости, про які сьмішно навіть дискутувати, не то щоб доказувати їх покликаючи ся на те, що для „простого хлопського розуму“ вони ясні і натуральні.

Значить — простий хлопський розум не може бути ніяким критерієм в питаню про межі можливого і неможливого так як і загалом у жаднім питаню, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабість, яку давно і влучно схарактеризував Спенсер у методичній пропедевтиці соціології, що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії „простому хлопському розумови“ не признаємо ніякої компетенції, а вимагаємо фахового знання, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей „простий хлопський розум“ як сьвідка або навіть як судию. Ми не міркуємо, що сей розум ані не простий, бо його кривили і кривлять тисячні упередження і само обмеженє його кругозору, ані не здоровий, бо він властиво здобуток тисячних генерацій і розумових течій, нераз дуже хорих і уломних.

Сї, може троха банальні уваги насунула мені на думку дискусія, яка недавно вела ся в наших щоденних газетах про деякі основні питання нашого національного розвитку. Що значить народне відродженє? Які сфери материяльного і духового життя обіймає воно, а які повинні бути виключені від його впливу? Які цілі слід, а яких не слід ставити народньому рухови? Які ідеали лежать у межах можливого, а які вибігають по за ті межі? І чи слід приймати ті межі як щось дане і незмінне, чи може слід товкти об них — руками або й головами, і старати ся відсувати їх усе далі й далі?

Я не буду вдавати ся в деталі сеї суперечки між „Дѣломъ“ і „Молодою Україною“ з одного, а черновецькою „Буковиною“ з другого боку. Завважу тільки, що хоч би аргументи двох перших і не переконали кожного, то проте контр-аргументація „Буковини“, основана на вбогім арсеналі „простого хлопського розуму“, блискучо доказала повну неагожість і недостаточність сего

арсеналу для рішення таких широких і скомплікованих питань. Ми далекі від того, щоб за сю аргументацію накликати небесні громи на голови бідних публіцистів „Буковини“ — вони в простоті духа і по широті сказали, що знали, — але вважаємо сей випадок доброю наукою для тих публіцистів, що всякі такі появи треба обговорювати обережно і з відповідно широким поглядом на річ; що становище холодного і практичного політика часом буває як раз не холодне і непрактичне і що всяке теоретизоване, а особливо публіцистичне, має значіння тільки тоді, коли являється висловом, виясненем тих інтересів, тих почувань, течій, які наклюнулись або наклюнують ся в суспільности і без найтіснішого контакту з життям те розумоване робить ся сірою, безплідною доктриною, що в деяких випадках (коли доктринер дістане в руки силу, впливи) може принести народньому життю необчислені шкоди.

Придивімо ся з чисто методологічного погляду тому питанню, а радше цілому сувоєви тих питань, які були підкладом згаданої газетярської полеміки. Нема нічого забавнішого, як бачити наглі перескоки з одного становища на друге у прихильників „простого, здорового розуму“. Сьогодні вони виливають своє сьвяте обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність „жолудкових ідей“, — а завтра глянь! Самі вони против ідеалу політичної самостійности виточують як першу гармату — ті самі жолудкові ідеї... „Наш народ бідний, його визискують усякі лихварі і здирці. Ратуймо свій бідний народ, підносім його економічно, а не гаймо часу на пусті мрії про далекі, до зреалізованя неможливі ідеали“. А після завтра ті самі люди для потреб хвилевої полеміки знов змінять фронт і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї — і нічого собі.

Хоч і як несеріозно ставлять питання сї люди, та проте сама справа варта дискусії. Економічне питання таке важне, таке основне, що й при справі політичної самостійности всякого народа не то що поминути його не можна, але треба класти його як вихідну точку. Аджеж уся соціальна боротьба наших часів у головній мірі (не виключно!) зводить ся на усунення економічного визиску в усякій формі. Та поставивши питання так, ми відразу бачимо перед собою просту і ясну перспективу. Адже змагане до усунення економічного визиску мусить ео ірсо бути змаганем до усунення визискувачів, своїх чи чужих, а в разі даного вибору певно

насамперед чужих, а потім своїх. А що значить політична несаможиттєвість якоїсь нації, як у остатній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе иньшій нації, мусить віддавати частку здобутків своєї праці на цілі, які з її розвитком і безпекою не мають нічого спільного? Значить, жолудкові ідеї, тоб-то національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занепадання, переродження, культурного застою і упадку. Правда, наші (і не наші) прихильники здорового хлопського розуму не ставлять сего питання так широко. Усунення всякого визиску — сеж утопія, се неможливість! Головна річ — удержання політичного і соціального спокою, при якому-б без перешкоди могла функціонувати та драбина, по якій одні йдуть у гору, а другі в долину. Іншими словами: „Не викликайте вовка з ліса, дайте нам спокійно сидіти на посадах і добивати ся маєтків, а там, коли ми будемо мати ся добре і забезпечимо своїх дітей, то й цілій нації буде ліпше. Аджеж коли забезпечений я, мій сусід, другий, десятый, сотий, то се, значить, забезпечена така то частка нації. Економічний прогрес у тім і лежить, щоб та частка нації була чим раз більша й більша і щоб її забезпечення було чим раз ширше й тривкіше“. Розуміється, так ясно сї панове сего не скажуть, бо тут занадто виразно видно-б було їх класовий і хатній егоїзм, їх нехиль до всякої боротьби, до всякого ідеального (отже й національного) змагання, коли воно має бути важким здобуванням, а не влітати в руки готове так як мітичний печений голубець у рот. Розуміється, соціолог мусить і егоїзмови признати певне і то досить широке управління в ряді факторів, що двигают розвій народа; але сей егоїзм не повинен бути густою хмарою, що закриває сонце, не повинен бути ростічкою і розбратом з ідеєю загального прогресу, бо в таким разі він робить ся не позитивним фактором, а ворогом, з яким усі чесніші елементи мусять бороти ся. Соціальна динаміка нашого часу показує, що збагачення одиниць стоїть звичайно в простій пропорції до зuboжіння народньої маси, а число збагачених одиниць стоїть у простій пропорції до числа зuboжїлих. Чим більше богачів у центрі, тим більше бідноти довкола; чим більше нагромаджене багатства в одних руках, тим більші простори займає зuboжїне мас. Соціальний супокій, се найкраща гарантія для пиявок — висисати

їх жертви. Що з погляду ширших, навіть чисто економічних інтересів нації ані такий економічний прогрес, ані такий соціальний супокій не пожадані, — сего не треба й доказувати. Що великі соціальні пиявки, нассавши ся хоч і до надлюдських розмірів, можуть навіть пальцем не кивнути для добра тої нації, якої соками вони наситили ся, се доказують нам приклади наших домашніх Харитоненків, Терещенків і братії їх.

Далеко висше від сего егоїстично-матеріялістичного погляду треба поставити той, який пок. Драгоманов так завзято критикував і осуджував під назвою „неполітичної культури“. Ся назва не зовсім добре характеризує саму річ, бож само понятє „культури“ містить у собі так багато політичних чинників (плеканє мови, письменства, школи, народньої освіти і т. и.), що неполітична культура, се *contradictio in adjecto*. Та я маю на думці той напрям думок, який звичайно висловлює ся такими більше менше фразами: „Ілекаймо рідну мову, письменство, освіту, науку, підносім національну свідомість серед народа, а в політику, себ-то в активну політику, не мішаймо ся“. Для зрозуміння і відповідного оцінення сеї течії треба додати, що вона повстала на ґрунті політично несвободнім, де участь в активній політиці ео ірсо значила участь у нелеґальних змаганнях. У Галичині, де участь у активній політиці кождому горожанинови не тільки дозволена, але навіть наказана законами, такого напрямку не було і не могло бути. Там, де він був а по части є й доси, він не був якоюсь свідомою програмою на завсїгди, але хіба висловом фактичних відносин: політичної самовлади з одного і політичної безправности з другого боку. От тим то критика пок. Драгоманова супроти сего напрямку була лише по части справедлива, на скільки вона вдаряла на загальну апатию і зневіру в успіх національної української справи, що крили ся під сим окликом. Бож годі заперечити, що відповідно ведена просвітна, літературна і загалом культурна робота навіть без мішання Українців у активну політику могла-б була з часом здобути українству певне, хоч і маленьке політичне значінє, а всі такі, зразу чисто ідейні і ідеалістичні рухи, переходячи в маси, мають те до себе, що захоплюють чим раз більше житєвих — педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягають людей на чим раз ширшу арену боротьби. Воюючи з самим понятєм „неполітичної культури“ пок. Драгоманов не вдавав ся в аналіз того, як треба би вести культурну працю,

щоб вона навіть у мінімальних межах давала живі плоди, а не була пустим аматорством і стратою часу, — не пробував аналізувати, відки взяла ся і яким робом запанувала по пам'ятнім указі 1876 р. та дивна апатія і знеохота до українства, що народила й сам оклик „неполітичної культури“. Докладний аналіз був би показав Драгоманову, що в значній мірі й сам він був сему винен, що голошені ним у початку 70-их років доктрини в дальшій розвитку дали сю консеквенцію. Бож пригадаймо, що головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київській періоді було переконання про konieczність містити ся українству — і політично і літературно — під одним дахом з російством. Українська література — популярна, для домашнього вжитку; все, що по над те, повинні Українці за приміром Гоголя й Костомарова писати по російськи, наповняючи здобутками свого духа спільну всеросійську скарбівню. Ті самі думки пробував Драгоманов з властивою йому силою і категоричністю ширити і в Галичині, та тут вони зустріли рішучий відпир, навіть з боку таких прихильних до Др-ва людей, як В. Навроцький (див. його реферати з праць Др-ва в „Правді“ 1874—76 рр.) Не багато змодифікував він ті думки й тоді, коли російські порядки змусили його шукати захисту для єдиного українського слова за границею. Правда, в „Переднім слові“ до „Громади“ він начеркнув етнографічні межі української нації, а в своїх багатоцінних фольклорних працях раз у раз зводив річ на значіння і становище українського народу як самостійної нації в розвитку духовних зв'язків між заходом і сходом, між півднем і північю. Але в його політичних писаннях Українці завжди тільки південні Росіяне і такими повинні бути й на далі. Він силкував ся навіть міцнійше зв'язати Українців з Росіянами боротьбою зі спільним ворогом — абсолютизмом, а в своїх програмових нарисах, особливо в „Вільній спілці“ дав зразок зовсім безнаціональної російської федерації, кладучи в основу той самий територіяльний поділ, котрого недостаточність для Австрії він ясно розумів іще в 1875 р. Проти думки про український сепаратизм не тільки *pro praeterito*, а й *pro futuro*, він не переставав протестувати до кінця життя. Одним словом, глибока і сильна віра в західно-європейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвитку. І навпаки, не маючи в душі

сего національного ідеала найкращі українські сили тонули в общеросійським морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумнівови, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнім полі, був головною трагедією в життю Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бож теоріями про басени рік і про сфери економічних інтересів не загіреш людей до політичної діяльності.

Варто в загальї звернути увагу на ту характерну зміну, яка в кінці XIX в. зайшла в розуміню движучих сил у історії людства. Особливо остатнє десятилітє XIX в. можна назвати епохою реакції против одностороннього Марксівського економічного матеріялізму чи фаталізму. Для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації, то була поперед усього історія продукції. З продукції матеріяльних дїбр, мов літорослі з пня, виростали і соціяльні і політичні форми суспільности, і її уподобання, наукові понятя, етичні і всякі иньші ідеали. В остатніх роках обернено питанє другим кінцем. Що гонить чоловіка до продукції, до витворювання економічних дїбр? Чи самі тільки потреби жолудка? Очевидно, що ні, а цілий комплекс його фізичних і духових потреб, який бажає собі заспокоєня. Продукція, невпинна і чим раз інтензивнійша культурна праця — се вплив потреб і ідеалів суспільности. Тільки там, де ті ідеали живі, розвивають ся і пнуть ся чим раз висше, маємо й прогресивну і чим раз інтензивнійшу матеріяльну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застій.

Колиж ідеал — життя індивідуального — треба признати головним двигачем у сфері матеріяльної продукції, тим, що попихає людей до відкрить, пошукувань, надсильної праці, служби, спілок і т. д., то не менше, а ще більше значінє має ідеал у сфері суспільного і політичного життя. А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не вязаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє житє з сусїдами) життя і розвою нації. Все, що йде по за рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панования одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими“ фразами покрити своє духове відчуженє від рідної нації. Може бути, що

колись надійде пора консолідовав якихсь вольних міжнародніх союзів для осягнення висших міжнародніх цілей. Але се може стати ся аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволень відійдуть у сферу історичних споминів. А поки що треба нам із чеським поетом стояти на тім:

У зорях небесних великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над закони: свій рідний край
Над все ти повинен любити.

(Із »Космічних пісень« Яна Неруди).

Усякий ідеал, се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично лекших, і трудніших до осягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать по за межами можливого. Mit einem Stich ins Unmögliche — як каже Чемберлен — ось чим відрізняють ся культурні ідеали і пориви європейської цивілізації. Що такі ідеали можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить мабуть у крові індоарійської раси і тільки її одної; серед иньших рас ми того явища не зустрічаємо.

Ідеал національної самостійности в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, по за межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймож, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости того ідеала, від нашої згоди на него буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до него, чи може звернемо на зовсім иньші стежки. Виплоджений т. зв. матеріялістичним світоглядом фаталізм, який твердив, що певні (соціальні, а разом з тим і політичні) ідеали мусять бути осягнені самою „імманентною“ силою розвою продукційних відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля сего кивнути пальцем, чи ні, належать сьогодні до категорії таких самих забобонів, як віра в відьми, в нечисте місце і фєральні дні. Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до него, инакше він не буде істнувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріяльних відносин перший потопче і роздавить нас як сліпа машина.

Іван Франко.